

TANULMÁNY

Öröklési jogunk az új Polgári Törvénykönyvben*

✎ *Orosz Árpád kúriai tanácselnök, Kúria (Budapest)*

Az öröklés intézménye egyrészt szoros összefüggést mutat azzal a tulajdoni renddel, amelynek keretében az öröklés végbemegy, másrészt az öröklés rendjében meghatározó szerepe van az adott társadalmi viszonyok között uralkodó családi formának. Gazdasági és morális szempontok szólnak amellett, hogy az örökhagyó a halála esetére is kiterjedően törődjék a vagyonával. Az öröklési jog alapvető szabálya, hogy az a vagyon – a magánjogoknak és a magánjogi kötelezettségeknek az összessége –, amely az örökhagyó uralma alatt állott, az örökhagyó halálával se váljék uratlanná; azok részesüljenek abból, akik az örökhagyó vagy a törvény rendelkezése alapján arra igényt tarthatnak. Egyes vagyonelemek az örökhagyó halálával ugyan megszűnhetnek, átalakulhatnak vagy kiszakadhatnak a hagyatékból, de a vagyon mint összesség egészében az örökösre (örökösökre) száll át. Az erről szóló rendelkezés, miképpen azt az új Ptk. szövegének rendszertana is szimbolizálja, – a jogalkotó által szűkre szabott korlátozásokkal – az örökhagyó hatalmassága.

I. Bevezető

Az öröklési jogban a polgári jog más területeinél nagyobb jelentősége van a „hagyományokhoz, a megszokotthoz és a megszokottként igazságosnak is ítélthez való ragaszkodásnak”.¹ Az új Ptk. öröklési jogi szabályainak megalkotásakor kialakult alapvető koncepció szerint nincs indok arra, hogy mélyrehatóan és minden intézményre kiterjedően változzon az eddigi szabályozás.²

Ennek háttérében az a több évszázados tapasztalat állt, hogy bár az öröklési jog a magánjog legnagyobb állandóságot mutató része, képes rugalmasan alkalmazkodni még a nagyobb társadalmi átalakulásokhoz, gazdasági változásokhoz is, különösképpen a bíróságok jogfejlesztő tevékenysége révén.

A korábbi szabályozás egyes rendelkezéseinek az újragondolását mégis szükségessé tették az elmúlt két évtizedben végbement társadalmi és gazdasági változások, és az annak folytán kialakult új tulajdoni rend, a magántulajdon megnövekedett szerepe és a házasság, a család társadalomban betöltött szerepének átalakulása.

Ennek folytán ma az öröklési szabályok „emberképe” már nem egy olyan örökhagyó, akinek vagyona jellemzően egy lakó ingatlan és az ahhoz tartozó berendezési és felszerelési tárgyak, és sokszor nem olyan, aki életét házasságban, méghozzá egyetlen házasságban élte le. A mai társadalmi viszonyok között az öröklési szabályoknak kezelniük kell azt, hogy az örökhagyó vagyona jellemzően értékesebb, és annak összetétele is jelentősen eltér az 1959. évi Ptk. megalkotásakor tipikusnak mondhatótól. Emellett figyelemmel kellett lenni a családi kapcsolatok átalakulására is: kitolódott a tanulmányok befejezésének ideje, és ezzel együtt az önálló életkezdés, a családalapítás időpontja, messzeemenően gyakoribbá váltak az élettársi kapcsolatok, megnőtt a válások, és ennek következtében az életükben több házasságot kötő személyek száma. Mindezen túlmenően a demográfiai viszonyok megváltozása (az átlagos életkor megnövekedése) több rendelkezés részletszabályának újragondolására inspirálta a jogalkotót.

Az alábbiakban azok a szabályok kerülnek bemutatásra, amelyek a korábbiakhoz képest a fentiek okán a leglényegesebb változásokat jelentik az új Ptk. öröklési jogi szabályaiban.

* Az új Polgári Törvénykönyvről szóló sorozat tizenharmadik, egyben utolsó tanulmánya (Szerk.) A kézirat lezárásnak időpontja 2014. február

1 *Weiss Emilia*: A Ptk. öröklési jogi könyvének koncepciója. Polgári jogi kodifikáció, 2001.6. 16.

2 *Vékás Lajos*: Öröklési jog. In: Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez. (szerk.: Vékás Lajos) Complex, Budapest, 2008. 1151.

II.

Az öröklési jogi szabályok új rendszere

Az új Ptk. öröklési jogi rendszerének koncepcionális változása, hogy felcserélődött a végintézkedésre és a törvényes öröklésre vonatkozó szabályozás. Annak ellenére, hogy majd egy évszázada Grosschmid Béni még úgy tartotta – és ma is helytálló az a megállapítása –, hogy „(...) hazánk nem humusa a végrendeletkezésnek, népünk igen nagy része a végrendelet tételében a törvény iránti tiszteletlenséget, mert a törvény akarátának megszegését látja.”³ a mai társadalmi viszonyok között mégis a végrendeletek számának növekedésével számolunk. Ebbe az irányba hat a hagyatékok értékének növekedése és összetételük bonyolultabbá válása, továbbá az a körülmény, hogy egyre több örökös az ország határain kívül él.⁴ Ennek megfelelően az új Ptk. előbb rendezi a végintézkedésekre vonatkozó szabályokat, és ezt követően a törvényes öröklés rendjét. A Ptk. alkalmazásában felértékelődik a végintézkedés szabadságának elve, és a törvényes öröklés szabályainak megváltozása arra ösztönöz, hogy az emberek végintézkedés útján maguk rendezzék haláluk esetére vagyoni viszonyukat.

III.

Változások a végintézkedés körében

1. Azt, hogy az örökgyógyó hagyatékában kik és miképpen részesedjenek, vagyis az öröklés rendjét bizonyos korlátozásokkal (özvegyi jog, köteles rész stb.) elsősorban az örökgyógyó határozhatja meg a halála esetére szóló végintézkedésben. Ez történhet egyoldalú jogügylettel: végrendelettel, avagy a terjedelmi korlátok miatt itt nem tárgyalt kétoldalú jogügyletekkel: öröklési szerződéssel vagy halál esetére szóló ajándékozással.

Az új Ptk. az 1959-es elődjéhez képest alapvetően ott és annyiban hozott változást, amely kérdésekben a közjegyzői vagy a bírói gyakorlatban a módosítás igénye felmerült. Ehhez társultak a jogtudomány által megfogalmazott változtatási igények.

Az egyik ilyen igény például a régi Ptk. 600. § a) pontjához fűzött abból a kritikai megjegyzésből táplálkozik, miszerint „öröklési jogunk nem ismeri a közös veszélyben elhunytak egyidejű elhalálkozásának vélelmét”.⁵ Ez nyilvánvalóan összefügg azzal a tapasztalati ténnyel, hogy a motorizáció elterjedésének szükségszerűen együtt járó következménye: „baleset követ-

kezében egy család több tagja veszíti életét”, s ilyenkor az öröklés sorrendjének megállapítása érdekében csak nagy nehézségek árán bizonyítható a családtagok halálának időpontja.

A jogtudomány által hiányolt, külföldi példákön alapuló törvényi vélelem felállításával azonban – figyelembe véve a törvényi vélelem megdönthetőségének elvét – a nehezen kezelhető bizonyítási eljárások nem válnának kikerülhetőkké. Emiatt a Ptk. nem vélelmet állít fel az öröklési sorrendet illetően, hanem megdönthetetlen módon a kiesési okok körében kimondja: „[...] a közös balesetben, vagy más hasonló közös veszélyhelyzetben elhunyt személyeket az egymás után történő öröklés tekintetében a halál beálltának sorrendjétől függetlenül kiesettnek kell tekinteni.” A törvény idézett szövege alapján hangsúlyozni kell, hogy míg az adott kiesési ok szabályozását felvetők családtagok (hozzátartozók) haláláról szólnak, a Ptk. szövegében nincs ilyen szűkítő rendelkezés. Következésképpen ez a rendelkezés a hozzátartozói viszonytól függetlenül kiterjed mindazokra, akik egymással öröklési jogi kapcsolatban (például örökgyógyó és végrendeleti vagy szerződéses örökös) állnak.

Ugyanígy szükséges annak hangsúlyozása is, hogy bár valóban a több emberéletet követelő közlekedési balesetek számának emelkedése indította el az ez irányú jogalkotás folyamatát, az új Ptk. alkalmazásában a baleset fogalma a köznyelvi jelentésének megfelelően jóval tágabb a közúti baleseteknél. Mindamellet ugyanebbe a szabályozási körbe tartoznak a hasonló veszélyhelyzetek (a bírói gyakorlatban már előfordult eseteket példaként hozva: téli/nyári bobbálya, körhinta, hőlégballon, csónak, vízibicikli stb. használata).

Nem kétséges, hogy ilyen helyzetekben több személy halála akkor minősül egyszerre bekövetkezett kiesési oknak, ha a haláluk között legalább szoros időbeli kapcsolat van, ami nem feltétlenül jelent egyidejűséget.

Rendkívül kicsi ugyanis annak a valószínűsége, hogy akár ugyanabban a balesetben, akár ugyanabban a veszélyhelyzetben két vagy több személy halála egyszerre áll be. Ebben a körben további nehéz jogalkalmazói feladat lesz annak eldöntése is, hogy alkalmazható-e ez a törvényhely, ha több személy ugyanabban a veszélyhelyzetben, de egymástól térben nagy távolságra (például ünnepi tűzijáték során egymástól akár több kilométerre) hal meg. Már most tisztán látszik, hogy ezekben az ügyekben a bíróságok esetről esetre haladva tudják kidolgozni azt a szempontrendszert, amelynek alapján a több elhunytat egyszerre kiesettnek kell tekinteni.

3 Grosschmid Béni: Magánjogi tanulmányok I. 548.

4 Vékás Lajos: Öröklési jog. In: Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez. (szerk.: Vékás Lajos) Complex, Budapest, 2008. 1152.

5 Gellért György: A Polgári Törvénykönyv magyarázata. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2002. II. kötet 2022.

2. A végintézkedésre vonatkozó szabályok körében érvényesül leginkább az az elv, hogy a jogalkotó a bírói gyakorlat által kimunkált jogleveket emelte a jogi norma szintjére. A rendelkezések sorrendjében haladva erre az állításra a legelső példa a PK 85. számú állásfoglalásban foglaltak beemelése az öröklési jogi szabályok közé. Eszerint „[a]z okirat végrendeleti jellegének megállapításához az szükséges, hogy az örökhagyó halála esetére szóló vagyoni rendelkezést tartalmazzon, és külsőleg az örökhagyótól származónak mutakozzék” (Ptk. 7:12. §).

Nem változott a végrendelet fajtáinak rendszere. Ebben a körben azt szükséges kiemelni, hogy a közvégrendelet tételére már csak közjegyző előtt van lehetőség [Ptk. 7:14. § (1) bekezdés 1. mondat], szemben az eddig hatályos szabályozásban foglaltakkal, amely a bíróság előtt is engedte a közvégrendelet tételét. Valójában ez nem volt összeegyeztethető a bíróság igazságszolgáltatási funkciójával.

Az írásbeli magánvégrendelet általános érvényességi kellei körében az új szabályozás két ponton lényegesen eltér az eddigi szabályoktól. Egyrészt elegendő a készítés helyének a feltüntetése, másrészt a több különálló lapból álló és az örökhagyó által saját kezűleg írt, ún. holográf [Ptk. 7:17. § (1) bekezdés a) pont] végrendelet esetén elegendő az utolsó lap aláírása. Ez utóbbi új rendelkezésnek a háttérében az a megfontolás áll, hogy a folyamatos írás önmagában képes biztosítani annak megelőzését, hogy az alá nem írt lapokat utólag kicseréljék. Ennek folytán azonban számítani lehet arra, hogy a bizonyítás átkerül az írászakértő kompetenciájába.

A szóbeli végrendelet kivételes jellegét továbbra is hangsúlyozza a törvény. Ez az új szabályozásban kifejezésre jut – egyebek mellett – abban is, hogy elhagyja a törvény a „jelentékeny nehézséggel tehetett volna írásbeli végrendeletet” (régí Ptk. 634. §) fordulatot. Vagyis szóbeli végrendelet tételére – az egyéb feltételek fennállása mellett – akkor van lehetőség, ha az örökhagyó nem tehetett írásbeli végrendeletet (vö. 7:20. §). Emellett a hatálya harminc napra (7:45.§) szűkül. Ez utóbbi rendelkezéssel kapcsolatban fontos utalni arra, hogy a bírói gyakorlatban a szóbeli végrendelet érvényességének problémáját nem az veti fel, hogy meddig hatályos a szóbeli végrendelet, hanem sokkal inkább az egyéb feltételek bizonyításának nehézségei. Jellemző, hogy ezekben az esetekben az örökhagyók az utolsó perzig halogatják az írásbeli magánvégrendelet vagy közvégrendelet elkészítését. Tulajdonképpen az utolsó perzig „tesztelik azt”, akit örökösökül kinéztek maguknak, és ebből adódóan sokszor előáll az a helyzet, hogy nincs más, mint például két orvos vagy ápoló, akik hallották, hogy mit mondott az utolsó pillanatokban. Ezek a személyek

viszont nem fognak tudni számot adni arról, hogy ők végrendeleti tanúként működtek közre a végrendelet megtételénél, amint rendszerint az sem tudatosul bennük, hogy a másikkal is tanú volt. Ezért nem teljesül az a feltétel: egymás jelenlétében, tanúi minőségükről is tudva jelentette ki előttük az örökhagyó, hogy az az ő végrendelete (Legf.Bír. Pfv. I. 20.773/2010.sz.). A szóbeli végrendeletek kapcsán is máig érvényes Szladits Károly megállapítása: „a szóbeli végrendelet, mely pusztán a tanúk agyában van írva, alig jobb, mintha homokra lenne írva”.⁶ Mindezek miatt alig találunk olyan eseti döntéseket, amikor a bíróság meg tudta állapítani a szóbeli végrendeletéről, hogy az létrejött és érvényes.

3. A közreműködőre vonatkozó rendelkezések körében a jogalkotó a bírói gyakorlatot (BH 1986. 234., BH 1990. 472.) emelte a törvényi szabályozás szintjére. Eszerint közreműködőnek az a személy minősül, akinek a végrendelet tartalmának érdemi befolyásolásra lehetősége volt [Ptk. 7:19. § (3) bekezdés]. A hivatkozott rendelkezésben emellett megjelenik az is, hogy közreműködőnek minősül a megfogalmazó, a szerkesztő és a leíró is. Vagyis ez a háromtagú személyi kör (a megfogalmazó, a szerkesztő és a leíró) vitán felül – mérlegelést nem engedően – minősül közreműködőnek, azaz a nekik szóló, vagy az ő hozzátartozójuknak adott juttatás érvénytelen lesz [Ptk. 7:19. § (1) bekezdés].

A fentiek mellett azonban arra is láthatunk példát, amikor a Legfelsőbb Bíróság eseti döntésének tartalmával (BH 1996. 152.) ellentétes rendelkezés jelenik meg a törvényben. A Ptk. 7:19. § (4) bekezdése szerint ugyanis a jogi személynek rendelt juttatásban közreműködőnek kell tekinteni az ott megjelölt személyi kört, nevezetesen a tagot, a vezető tisztségviselőt, a képviselőt, a felügyelő bizottsági tagot és a munkavállalót. Ez egy alapvetően új szabály az öröklési jogunkban, hiszen bővül a közreműködők köre, noha a juttatás nem a törvényben megjelölt személyek (tag, vezető tisztségviselő, képviselő, felügyelő bizottsági tag és munkavállaló), de nem is azok hozzátartozója javára szól. Mondhatni mégis, hogy a szabályozás tartalma szerint az érintett jogi személyre, mint quasi hozzátartozóra tekint az új törvény.

4. Szintén a kijegecesedett bírói gyakorlat norma szintjére emelésével találkozunk a Ptk. 7:24. §-ában. A római jog óta követett jogértelmezés szerint a végrendeletet kétség esetén az örökhagyó feltehető akaratának megfelelően és úgy kell értelmezni, hogy az örökhagyó akarata lehetőség szerint érvényre jusson, az intézkedésnek fogamatja legyen. Az értelmezés céljából minden olyan adatot figyelembe lehet venni,

6 Magyar Magánjog VI. Öröklési Jog. Grill, Budapest, 1939. 236.

amely a végrendelező akaratára világosságot derít (BH 2013. 67.). A végrendelező akaratának (mens testatoris) tiszteletben tartása és a végrendelet lehető érvényben tartásának (favor testamenti) követelményéből adódik, hogy a végrendelet érvénytelen rendelkezéseit nem létezőnek kell tekinteni. A nem helyes jogi kifejezések pedig az örökhatyó akaratának megfelelően értelmezendők (így a Magyar Királyi Curia Dt. XI.k. 216. sz. 1913.). Ennek a gyakorlatnak a jogi norma szintjére emelése egyben a Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) 1882. §-ának a régi jogunkból való átvételét jelenti. Ez a rendelkezés azonban – ugyancsak a bírói gyakorlat nyomán (BH 2010. 247.) – nem szolgálhat alapul a végrendelet alaki hibájának orvoslásához.⁷

5. Miután a végrendelet – tartalmának szabadsága okán – nem jogi természetű (például az örökhatyó eltemettetésére vonatkozó) kívánalmakat és az öröklési jog keretein kívül eső rendelkezéseket (például gyámnevezést) is tartalmazhat, az utóbbi időben egyre gyakoribbá vált a végrendeletbe foglalt alapítványrendelet. E mögött valójában az örökhatyónak az a kívánása fogalmazódik meg, hogy a vagyona az általa rendelt alapítványhoz kerüljön.

Ennek a lehetőségét teremti meg az új Ptk.-nak az a rendelkezése, amely egy fikcióval élve kimondja, hogy az alapító által halála esetére rendelt alapítványt – a nyilvántartásba vétele esetén – úgy kell tekinteni, mintha az öröklés megnyílásakor az már létezett volna. Ennél fogva az örökhatyó halála után jogi személyiséget szerző alapítvány a nyilvántartásba való bejegyzés tényével szerzi meg a hagyatékot, vagy a törvény szóhasználatával élve „a hagyatékból részére juttatott vagyont.”.

6. Annak ellenére, hogy a közös végrendeletet a régi Ptk. tiltja, mégis tetten érhető volt az igény arra, hogy ha nem is mindenki, de legalább a házastársak, az életközösség fennállása alatt, közös végrendeletet tehessenek. Ennek a valós elvárásnak tesz eleget az új Ptk. a 7:23. § (2)-(3) bekezdéseiben.

A házastársak számára megengedett közös végintézkedés formája tulajdonképpen az Mtj.1964. §-ának az átvétele. Hozzá kell tenni, hogy ez tulajdonképpen egy új fajtája az írásbeli magánvégrendeleteknek, mert miután holográf végrendeleti formában fogalmi képtelenség a közös végrendelet alkotása, ezért ebben a körben más szabályok érvényesülnek: szüksége van a másik házastárs nyilatkozatára [Ptk. 7:23. § (2) bekezdés a) pont]. Mindamellet kiegészül a szabályrendszer azzal, hogy közös végrendelet készíthető közvégrendeleti formában [Ptk. 7:23. § (2) bekezdés c) pont] is.

7. Az örökösnevezésnek új szabálya az utóörökös nevezésének a lehetősége. Egyrésztől akkor, ha az előörökös a házastárs [Ptk. 7:28. § (3) bekezdés]. Ilyenkor lehetőség nyílik arra, hogy az örökhatyó megnevezze azt is, akit másodsorban tesz örökösévé. További ilyen, a törvényben elismert lehetőség a „substitutio pupillaris” esete, amikor helyettes gyámrendelet történik [Ptk. 7:28. § (4) bekezdés]. Ilyenkor a leszármazónak nincs végintézkedési képessége (pl. szellemi fogyatkozásban szenved) és attól kell tartani, hogy a végintézkedési képességét nem is fogja megszerezni. Az utóöröklést tehát csak ebben a két személyi körben engedi meg az új Ptk. Mindez azonban felveti azt a további kérdést: az előörökösnek mennyiben van rendelkezési joga a reá háramlott hagyatékot illetően. Hosszú vita után úgy állapodott meg a jogalkotás, hogy az előörökös visszterhes ügyleteket köthet, így akár halála esetére is rendelkezhet öröklési szerződéssel, illetőleg a szokásos mértékű ajándékot meg nem haladó adományokat tehet. A rendelkezési jog csak ilyen korlátokkal illeti meg az előörököst. Ezzel is összefüggésben az utóöröklés és az eddig is megengedett utóhatyomány jogintézménye közötti összhang megteremtése érdekében az előhatyományos rendelkezési jogára vonatkozó szabály megfordul, és főszabállyá válik a rendelkezési jog korlátozott elismerése. Azaz csak az örökhatyótól származó eltérő kikötéssel érhető az el, hogy az előhatyományos nem rendelkezhet a hagyaték tárgyával sem élők között, sem halál esetére [vö. régi Ptk. 645. § (2) bek.].

IV.

A törvényes öröklés szabályainak változásai

1. A törvényes öröklés legjelentősebb változásai a házastárs öröklésére vonatkozó szabályokat érintik. A házastárs öröklési jogi helyzete az új szabályozási környezetben ahhoz igazodik, hogy az örökhatyó leszármazója vagy szülője mellett, illetőleg egyedül örököl. Ha leszármazó mellett örököl – az eddig hatályos szabályoktól eltérően – holtig tartó haszonélvezeti jog illeti meg, azonban kizárólag az örökhatyóval közösen lakott lakáson és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyakon [Ptk. 7:58. § (1) bekezdés a) pont], míg állagörökös – egy gyermekrész erejéig – a hagyaték többi részén [Ptk. 7:58. § (1) bekezdés b) pont]. Ha leszármazó nincs (vagy nem örökölhet), a házastárs az örökhatyó szülei mellett örököl: megszerzi az örökhatyóval közösen lakott lakás és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyak tulajdonjogát [Ptk. 7:60. § (1) bekezdés]; ezen felül viszont a fennmaradó

hagyatéknak csak a felét örököli [Ptk. 7:60. § (2) bekezdés]. Ez utóbbi esetben a hagyatéknak másik felét az örökösök szülei fejenként egyenlő arányban örökölik.

Az új szabályozás tehát továbbra is biztosítja a túlélő házastárs részére – akár leszármazó, akár szülő mellett örököl – a megszokott környezetben való továbbélés lehetőségét, méghozzá oly módon, hogy a leszármazó melletti öröklés esetén a hasznélvezet korlátozását (megváltását) a házastárssal szemben a törvény kizárja [vö. Ptk. 7:58. § (2) bekezdés]. Érzékelhető, hogy az új szabályozás megoldást kíván nyújtani az olyan helyzetekre, amikor a leszármazó példának okáért egy bank-számla-követelést, üzletrészt vagy akár egy üveg bor tulajdonjogát (stb.) a túlélő házastárs hasznélvezeti jogával (özvegyi joggal) terhelten szerezte meg. Ilyenkor az állagörökös gyermek a gyakorta nála is fiatalabb özvegy hasznélvezeti jogánál fogva gyakorlatilag egyáltalán nem tudott hozzájutni az örökségéhez, jöllehet a példaként említett vagyonelemek esetében az özvegyi jog mellett szóló érvek (meghagyni az özvegyet a megszokott környezetében) nem igazán meggyőzőek. Ezeket a helyzeteket az eddigi szabályozás alapján nehezen lehetett kezelni és súlyos érdekkonfliktussal jártak. Kérdés ugyanakkor, hogy a szűkebb körben, de valóban holtig tartó hasznélvezeti jog bevezetése átgondolt döntés volt-e. Ahogyan arra már hivatkoztunk, az új szabályok kizárják a túlélő házastárssal szemben a hasznélvezeti jog korlátozását (megváltását), és ez a jog újabb házasságkötés esetén sem szűnik meg. Ebből pedig nyilvánvalóan következik az a konfliktus, hogy ha a túlélő házastárs házasságot köt és gyermekei születnek, akkor ezek a gyermekek vele együtt a lakásban fognak élni, azonban a korábbi házasságából származó gyermekek – akik egyébként az adott ingatlan tulajdonosai – nem. További vita forrása lehet, hogy értelmezésünk szerint a közösen lakott lakás megítélése szempontjából nem annak az ingatlan-nyilvántartási megnevezését, hanem az adott ingatlan tényleges funkcióját kell értékelni. Azaz hasznélvezeti jogot szerezhet az özvegy például egy életvitelszerűen lakásként használt nyaralón, vagy akár a préházon is. A lakásfunkcióhoz kapcsolódóan lehet meghatározni az ahhoz tartozó berendezési és felszerelési tárgyak körét. Ez a felhozott példánál maradván azt jelenti, hogy a nyaralóban tárolt vitorlás, vagy a préházban található szőlőműveléshez használatos gépek és eszközök nem tartoznak ebbe a vagyonkörbe.

2. Az új szabályozás előzőekben kiemelt másik jelentős újítása, hogy a házastárssal egy sorban ismeri el a szülő öröklési igényét is. A törvény előkészítői abból indultak ki, hogy a szülő gyermekének halálával jel-

lemzően az időskori eltartóját, támogatóját vesztve el; továbbá tapasztalati tény az is, hogy a mai viszonyok között a szülő gyakran jelentősen hozzájárul gyermeke, az örökösök vagyoni gyarapodásához és ez nem minden esetben minősül ági vagyonnak.⁸

A fenti szabályozás gyenge pontja azonban, hogy tulajdonközösségbe „kényszeríti” egyfelől a túlélő házastársat és az örökösök leszármazóit, másfelől a túlélő házastársat és az örökösök szüleit. Ez különösen akkor teremthet konfliktusokkal terhelt élethelyzeteket, ha az örökösök életében több házasságot kötött, és ezáltal az özvegy több házasságból származó leszármazóval kerül jogközösségbe, vagy ha az özvegyel együtt örökölő szülők halála után a sógorok-sógornők közös tulajdonába kerül a hagyatéknak egy része (pl. az özvegy által kizárólag megörökölt közös lakáshoz biztosan nem tartozó vállalkozás, termőföld stb.)

3. A Ptk. fenntartja az ági öröklést mint a törvényes öröklés egyik kivételes esetét. Sem a közjegyzői, sem a bírói kartól nem érkezett olyan jelzés, amely arra utalt volna, hogy a jogintézmény fenntartására nincs igény. A fenntartása mellett szült „a közérzet”, azaz az emberek igazságérzete.⁹ Az eddig is már „karcsúsított” formában létező ági öröklés újraszabására sem volt szükség, mert bár korunkban semmilyen indok nem szól a nagyszülőknél távolabbi felmenők ági öröklési igényének elismerése mellett, a közgondolkodásban is helyes tartalommal élő jogintézmény kapcsán ilyen igény a régi Ptk. alkalmazásában sem merült fel, amint az azt megelőző döntvényekben sem találhatunk hasonló eseteket. A joggyakorlat igényeihez mérten némi igazításra azonban mégis szükség volt. A jogalkalmazói bizonytalanságokra és az egykori Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos irányutatóival szemben felhozható jogdogmatikai ellenérvekre tekintettel az új Ptk. nem tartja fenn az ági vagyontárny „redintegrációjának” és „szurrogációjának” a tilalmát. Helyette kifejezetten úgy rendelkezik, hogy az ági öröklés szabályai kiterjednek az ági vagyontárny „helyébe lépett vagy értékén vásárolt vagyontárgyra” [7:70. § (2) bek.]. Ebből következően a Legfelsőbb Bíróság PK 81. számú állásfoglalása és ide kapcsolódóan a PK 80. számú állásfoglalás megfelelő része meghaladottá válik, amint a BH 2013.342. szám alatti eseti döntés is vélhetően az utolsó közzétett döntvény a régi Ptk. 613. § (2) bekezdés b) pontjának alkalmazásában. További új részletszabály, hogy a szokásos mértékű ajándékkal egyezően mentesek az ági öröklési igény alól a szokásos mértékű berendezési és felszerelési tárgyak, mégpedig függetlenül a házasság fennállásának időtartamától. Az ismertetett apróbb, ám a jogalkalmazás szempontjából messze nem érdektelen

8 Vékás Lajos: Öröklési jog. In: Szakértői javaslat az új Polgári törvénykönyv tervezetéhez (szerk.: Vékás Lajos) Complex. Budapest, 2008. 1171.

9 Vékás Lajos: Grossschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban. Magyar Jog. 2013.5. 260.

kiigazítások úgy foglalhatók össze, hogy az ági öröklés szabályai alá tartoznak azok a vagyontárgyak, amelyek a szokásos mértékű ajándékon és a szokásos mértékű berendezési és felszerelési tárgyak körén kívül esnek és az örökhagyó halálakor megvannak, ági vagyonnak minősülő vagyontárgy helyébe léptek, vagy azok értékén szerezték.

Ugyancsak az említett „igazítás” jegyében kell utalni arra, hogy az özvegyet megillető általános haszonélvezet-öröklés megszüntetése miatt külön ki kellett mondani, hogy a túlélő házastársat az ági vagyonton holtig tartó haszonélvezeti jog illeti meg. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a haszonélvezeti jog az újabb házasság kötésével sem szűnik meg. Ezáltal a Legfelsőbb Bíróság PK 83. számú állásfoglalása ebben a vonatkozásban is kiüresedik. A túlélő házastársnak biztosított haszonélvezeti jog szükségszerűen felveti az igényét a haszonélvezeti jog megváltásának. Ebben az esetben ezt a lehetőséget a törvény mindkét oldal számára – kölcsönösen – lehetővé teszi. Ennek tárgyi korlátját az örökhagyóval közösen lakott lakás és a hozzá tartozó berendezési és felszerelési tárgyak jelentik. Egyebekben a haszonélvezeti jog megváltása bármikor – a jövőre nézve – igényelhető. Ez a szabály egyrészt kifejezésre juttatja azt, hogy az érintettek személyi és vagyoni viszonyában bekövetkezett változások figyelembevételével lehet megítélni, hogy a haszonélvezeti jog megváltásának indokai fennállnak-e. El kell ismerni tehát, hogy az eset alkalmatlan időre is. Azaz – ugyanúgy, ahogyan azt a Legfelsőbb Bíróság az egykori PK 84. számú állásfoglalás I. pontjában az általánosan érvényesülő özvegyi jog öröklése kapcsán kifejtette – a haszonélvezeti jog megváltására irányuló kérelem (kereset) esetében indokolt lehet a kérelem elutasítása is. Az értékviszonyok változása mellett nyilvánvalóan tartalmat nyer a törvénynek a „jövőre nézve” kitétele, amiből szintén arra lehet következtetni, hogy a megváltás a felek erre irányuló alanyi joga mellett is későbbi időre halasztható. A törvény ezzel a megfogalmazással azt is kifejezésre juttatja, hogy az öröklés megnyílásának időpontjához képest mindenképpen egy későbbi időpontban irányadó értékviszonyok mellett kell a megváltott ági vagyont kiadni. Ez biztosítja az érintettek méltányos érdekének kölcsönös figyelembevételét, és elejét veszi a bonyolult elszámolásoknak.

V.

Változások a kötelesrész szabályaiban

1. A kötelesrész – mint a hagyatékban történő részesedés minimuma – a végintézkedési szabadság legje-

lentősebb korlátja. A jogintézmény ezért – itthon és külföldön – minden kodifikáció során felveti annak a kérdését: van-e „erkölcsi alapja” a törvényhozónak ahhoz, hogy a vagyon egy részét az örökhagyó kifejezett szándéka ellenére a rokonoknak, illetve a házastársaknak biztosítsa, csupán a közeli vérségi vagy hozzátartozói kapcsolatra tekintettel.¹⁰ Mindamelllett a jogintézmény a magyar magánjogban – eredetileg az igencsak félreérthető „törvényes osztályrész” elnevezéssel – 1861-től (Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 7-8. §-ok) jelen van és nem változtatott ezen az Mtj. (2005. §) és a régi Ptk. (661. §) sem. A kodifikátorok az új Ptk. szövegezése során is a kötelesrész intézményének változatlan fenntartása mellett tették le a voksukat. Nem így szavaztak azonban az Országgyűlés tagjai, elfogadván azt a sekélyes indokolással ellátott módosító javaslatot, amely szerint a kötelesrész mértékének a törvényes örökrész harmadára való csökkentésével „bővíthető azon vagyonelemek köre, mellyel az örökhagyó még életében – halála esetére – szabadon rendelkezhet”. Azt azért nem tagadta meg a jogalkotó, hogy a kötelesrésznek a megváltozott társadalmi feltételek között is van létjogosultsága. Szociális funkciója folytán az érintett hozzátartozók részére egy minimális vagyoni juttatást biztosít a hagyatékból például azoknak a leszármazóknak, akiknek arra az önálló élet megkezdéséhez vagy folytatásához van szükségük, amint azoknak a felmenőknek is, akik gyermekük halála után tartás nélkül maradnának. A kötelesrésznek ugyanez a funkciója jelenik meg abban a gondolatban, mely szerint „[a] családi vagyon igen sokszor az egész család munkájának eredménye (részbeni) egyben tartása ezért az igazságosság követelményével is alátámasztható igény”.¹¹ A jogintézmény melletti morális érv pedig úgy szól, hogy „...a kötelesrész (...) alkalmas a családi szolidaritás erősítésére; képes betölteni ezt a szerepet a családi gondoskodás eszméjének kifejezésre juttatásával ...”¹² Éppen ezért a kötelesrész változatlan biztosításának – amint arra a Bizottsági Javaslat még rámutatott – különös jelentősége van olyan esetekben, amikor az örökhagyó korábbi házasságából származó gyermekek öröklési minimumát az örökhagyó esetleges ellentétes akaratával szemben is indokolt a törvénynek biztosítania.

2. Mindazonáltal racionális érvekkel nehezen alátámasztható a törvényhozónak a kötelesrész mértékére vonatkozó végső döntése. Eltorzítja azoknak a kodifikátoroknak a bölcs megfontolását, akik meghallották azt, a korunkban egyre gyakrabban előforduló „segélykiáltást”, amelyben a jog beavatkozását kérik az örökhagyó átgondolatlan intézkedésével szemben. Ez összefügg a családi összetartás szálainak lazulásával,

10 Vékás Lajos: Öröklési jog. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2002. 107.

11 Vékás Lajos (szerk.): In: Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslat magyarázatokkal. Budapest, 2012. 537.

12 Ld. az előző lábjegyzetben

sőt megbomlásával. A törvényjavaslat előkészítői ezért tartották indokoltnak, hogy meghatározott közeli hozzátartozók körében Grosschmid szavaival élve továbbra is teret engedjenek „a vérek jogának”, még az örökhagyó akarata ellenére is.¹³ Több mint különös a jogalkotó döntése, figyelembe véve azt is, hogy a tárgyánál fogva szorosan ide tartozó kitagadási okok szigorításában viszont éppen „a család méltóságának” megóvására irányuló eszközt vélt látni. Ennek okán Vékás Lajos nem véletlenül idézi Vergilius szavait: „Stupet inscius pastor”.¹⁴

3. Ami viszont a jogalkotás folyamatában sohasem vált kétségessé, az a Grosschmid Béni munkássága óta általánosan elfogadott elv: a közeli hozzátartozók sem nyerhetnek dologi jogi védettséget. A kötelekrész iránti igény az arra jogosult számára egy lehetőség, és az elhatározásától függ, hogy azt mint kötelmi jogi természetű igényt érvényesíti-e. Ezt a megállapítást nem érinti az a körülmény, hogy a jogintézmény az öröklési jogi szabályok között található, ugyanis annak öröklési jogi alapjai nem tehetők vitássá (vö. személyi kör, kizárás, kitagadás szabályainak alkalmazása). Noha a kötelekrész iránti igény az örökhagyó halálával keletkezik, a kötelekrészre jogosult nem jogutódja az örökhagyónak: nem örökös és nem is társa az örökösöknek. Az igény nem a hagyatékkal, hanem a hagyatékban részesítettekkel – örökösökkel vagy bizonyos esetekben a megajándékozottakkal – szemben áll fenn. Ebből vezethető le az a bírói gyakorlatban eddig is alkalmazott jogtétel, hogy a kötelekrész iránti igény öt év alatt évül el. Ezt az új Ptk. már kifejezetten ki is mondja (Ptk. 7:76. §).

Helyénvaló módon megtartja az új Ptk. is azt a szabályt, amely szerint a kötelekrész csak az örökhagyó leszármazóját, házastársát és szülőjét illeti meg, ha az öröklés megnyílásakor az örökhagyó törvényes örököse vagy végintézkedés hiányában az lenne (Ptk. 7:75. §). A felsorolt személyek a törvény sorrendjében jogosultak a kötelekrészre, ha őket az örökhagyó nem tagadta ki.

4. Ki kell emelni, hogy az új Ptk. a kitagadási okokat kiszélesítette, és négy csoportban összesen 10 kitagadási okot nevesít. Ezeket a 7:78. § (1) bekezdés a)-g) pontjai, és a 7:78. § (2)-(4) bekezdései tartalmazzák.

A régi Ptk. 663. § (1) bekezdés d) pontja szerinti kitagadási okot az ítélkezési gyakorlat kiterjesztette azokra az esetekre is, amikor a kötelekrész jogosultja – aki egyébként törvényes tartásra kötelezett (vagy szerződésben erre vállalt kötelezettséget) – nem gondoskodott az örökhagyó ápolásáról, gondozásáról, gyógyíttatásáról (pl. BH 1989.312.). Az ilyen, a szoros értelemben vett tartási kötelezettség körén kívül eső se-

gítségnyújtás elmulasztása a nagykorú leszármazó részéről az új szabályozásban a 7:78. § (2) bekezdésébe sorolható. Ennek, a durva hálátlanságként nevesített új kitagadási oknak az értelmezése a bírói gyakorlatra vár. Ebbe a körbe tartozónak látszik az az eset, amikor a nagykorú kötelekrészre jogosult olyan személy, akit nem terhel tartási kötelezettség, felmenője gyógyíttatásában (gyógyulásában) semmilyen módon nem működik közre; vagy az, amikor bűncselekménynek nem minősülő jogsértést (pl. jó hírnevet sértő tényállítás) követ el valaki az örökhagyó sérelmére.

5. Az örökhagyó a korábbinál jóval szélesebb körben élhet a kitagadás jogával. Új eleme a kitagadási okoknak a 7:78. § (1) bekezdés g) pontja. E rendelkezés alkalmazásában a magánjogunkban is megjelenik a „tőle elvárhatóság” zsinórmértéke, vagyis kitagadásra csak az a mulasztás vezethet, amely az illető személytől elvárhatóhoz mérten sérti az örökhagyó méltányolható érdekeit. Az adott kitagadási okkal érintettek körében semmilyen személyhez kötött korlátozás nem érvényesül [vö. 7:78. § (2) bek.], mert az valamennyi kötelekrészre jogosultra vonatkozik, függetlenül attól, hogy terheli-e tartási kötelezettség vagy sem. A 7:78. § (1) bekezdés b) pontja szerint például bármely bűncselekmény – súlyosságától függetlenül –, a d) pont értelmében pedig a súlyos bűncselekmény – legyen az szándékos vagy gondatlan – adhat alapot a kitagadásra. Ugyanígy szélesíti a megelőzően hatályos szabályokat a 7:78. § (1) bekezdés f) pontja, amelynek értelmében bármely időtartamú végrehajtandó szabadságvesztés indoka lehet a kitagadásnak. Ez azt jelenti például, hogy az örökségétől teljesen megfosztható az, akit egy közlekedési baleset gondatlan okozásának vétsége miatt szabadságvesztésre ítélték, és a végrendelet készítésekor a büntetését még nem töltötte ki. Azonban elkerülhetetlennek látszik a „büntetését még nem töltötte ki” rendelkezés értelmezése. Kérdés ugyanis, hogy például a törvénynek ez a rendelkezése vonatkozik-e arra, akit a bíróság feltételes szabadságra bocsátott.

A fentiekből az is látszik, hogy míg a Bizottsági Javaslat kifejezetten törekedett arra, hogy a kitagadás alapjául szolgáló magatartást ne büntetőjogi szempontból ítélje meg, addig a törvényhozó a parlamenti végszavazással a törvény olyan szövegét fogadta el, amelyben „a büntető igazságszolgáltatás meghosszabbított karja” érvényesül a családon belüli vagyoni viszonyok rendezésénél.¹⁵

Külön kell említeni azt az új, a Ptk. 7:78. § (3) bekezdésében szabályozott, kizárólag a szülővel szembeni kitagadási okot, amelynek értelmezéséhez a Ptk. 4:191. §-ban foglaltak vizsgálatából kell kiindulni azzal, hogy a

13 Vékás Lajos: Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban. Magyar Jog. 2013.5. 261.

14 Vékás Lajos: Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a záró szavazás előtt). Magyar Jog. Budapest, 2013. 1. 7.

15 Vékás Lajos: Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a záró szavazás előtt). Magyar Jog. 2013.1. 6.

kitagadásnak azonban nem feltétele a szülői felügyeleti jog jogerős ítélettel történt megszüntetése.

6. A kötelesrész alapja továbbra is a hagyaték tiszta értéke, valamint az örökhagyó által élők között bárki-nek juttatott ingyenes adományok juttatáskori tiszta értéke [Ptk. 7:80. § (1) bekezdés]. Új rendelkezése a Ptk.-nak, hogy a szerződés megkötésétől számított két éven belül megnyílt öröklés esetén a kötelesrész alapjához hozzá kell számítani az öröklési, tartási, életjáradéki vagy gondozási szerződéssel elidegenített vagyon értékének a ténylegesen nyújtott tartás, életjáradék, illetve gondozás értékével nem fedezett részét. Tény, hogy ez a szabály egy nehéz elszámolási kötelezettséget ró a bíróságra, azonban kezelni próbálja azt a méltánytalan helyzetet, amely azáltal állt elő: az említett szerződések ún. szerencse jellege folytán gyakran igazságtalanul a kötelesrész alapjának csökkentésére irányuló törekvések eszközévé váltak. S bár „[e]zzel az esetkörrel kapcsolatban sokszor felmerül az álszerződés, illetve a jóerkölcsbe ütköző jelleg árnya”,¹⁶ utóbb szinte lehetetlen volt annak bizonyítása, hogy arra irányuló szándék vagy tényleges szolgáltatás nélkül vonták el részben a kötelesrész alapját az arra jogosult hozzátartozó elől.

VI. Összegzés

A fentiek alapján látható, hogy az új Ptk. öröklési jogi szabályainak hatályba lépését követően szükség-szerűen fel fog értékelődni a végintézkedés szerepe az öröklési jogunkban. Ez egyrészt tudatos jogalkotási szándék eredménye, amely például a kötelesrész szabályozásában jut kifejeződésre. Másrészt pedig a törvényes öröklésre vonatkozó új szabályozás vitatható rendelkezései azok, amelyek révén számolni kell a végintézkedések számának növekedésével. Különös-képpen az feltételezhető, hogy az emberek kerülni kívánják majd a törvényes öröklés szabályai folytán létrejövő „kényszerű jogközösség” előfordulásának lehetőségét a túlélő házastárs és a vele egy sorban öröklő személyek (leszármazó, szülő) között. Ennek viszont további folyománya lehet, hogy nő a végintézkedéssel kapcsolatos vitás ügyek és ezáltal a perek száma. A Kúria feladata lesz, hogy – szükség esetén jogegységi határozattal, de még inkább lépésről lépésre haladva egyedi ügyekben hozott döntéseivel – „átsegítse a joggyakorlatot az új törvény nyomán elkerülhetetlen bizonytalanságokon”.¹⁷

16 Csehi Zoltán: Észrevételek és javaslatok az új Polgári Törvénykönyv tervezetének kötelesrészi szabályaihoz. *Közjegyzők Közlönye*. 2007. 7–8. 21.

17 Vékás Lajos: Az új Polgári Törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*. 2013. 5. 241.